

مروری کلی بر مهم‌ترین آسیب‌های قانون آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

خدای بزرگ بخشایش همیشه بخشایند

بِسْمِ

شماره مسلسل: ۱۹۰۱۸
کد موضوعی: ۲۴۰

مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

تاریخ انتشار:
۱۴۰۲/۳/۳۱

عنوان گزارش:

مروری کلی بر مهمترین آسیب‌های
قانون آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی

نام دفتر:

مطالعات حقوقی

تهیه و تدوین کنندگان:

حسین بهزادزاده، محمد مهدی فروزان‌فر

همکار:

علی دهقان بنادکی

ناظران علمی:

مهدی عبدالملکی، روح‌الله مکارم، محمد صالحی، احمد حکیم‌جوادی

ویراستار ادبی:

پرنده فیاضی

گرافیک و صفحه‌آرایی:

نرجس امیراحمدی

واژه‌های کلیدی:

۱. آیین‌نامه داخلی
۲. فرآیند قانونگذاری
۳. تحقیق و تفحص
۴. صحن علنی
۵. نظارت پارلمانی

فهرست مطالب

۶	چکیده
۶	خلاصه مدیریتی
۷	مقدمه
۷	۱. آسیب‌های مشترک
۸	۲. ابهام‌زایی
۸	۳. شکل جزیره‌ای
۹	۴. ضعف در فرایندها
۱۲	نتیجه‌گیری و راهکارهای پیشنهادی
۱۲	منابع و مأخذ

فهرست شکل

۱۰	شکل ۱. فرایند تحقیق و تفحص - تحقیق
۱۱	شکل ۲. فرایند تحقیق و تفحص - تشکیل هیئت تحقیق

مروری کلی بر مهمترین آسیب‌های قانون آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی

با بررسی و مذاقه در آیین‌نامه و همچنین ترسیم فرایندهای موجود در آن به آسیب‌ها و نواقصی دست یافتیم و با تشکیل میزگرد از ۱۸ تن از نمایندگان مجلس شورای اسلامی به‌عنوان کاربران نهایی آیین‌نامه و با به‌کارگیری روش دلفی تلاش شده است تا به آسیب‌های مورد اتفاق با نگاهی کل‌نگر در عین توجه به جزئیات دست یابیم.

یافته‌های گزارش حاضر نشان می‌دهد که بیش از ۹۰ درصد از مشارکت‌کنندگان، آیین‌نامه را نیازمند اصلاح می‌دانند و تمامی آنها این امر را امری اولویت‌دار برای مجلس شورای اسلامی تلقی می‌کنند.

با مرور جامع و روشمند آیین‌نامه با نگاهی فرایندی ایرادهای آیین‌نامه احصا و در چهار دسته آسیب «آسیب‌های مشترک»، «ابهام‌زایی»، «شکل جزیره‌ای» و «ضعف در فرایندها» دسته‌بندی شد. گزارش حاضر به بیان آسیب‌های مرتبط با هر یک از دسته‌های فوق پرداخته و از این‌گذار با تشریح و بیان نمونه‌هایی، به موشکافی و تدقیق در هر یک می‌پردازد و با برشمردن مراحل هشتگانه به‌عنوان راهنمایی برای دستیابی به آیین‌نامه‌ای مطلوب به پایان می‌رسد.

قانونگذاری یکی از وظایف مهم و اساسی مجلس شورای اسلامی است. سیاست‌های کلی نظام قانونگذاری ابلاغی مقام معظم رهبری در سال ۱۳۹۸ چهارچوب‌های اساسی این موضوع را در ۱۷ بند مشخص کرده است. قانون آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی به‌عنوان یکی از قوانین و اسناد حقوقی که به فرآیند قانونگذاری در مجلس پرداخته است، بستر مهمی جهت اجرای سیاست‌های کلی به‌شمار می‌آید. به‌عبارت دیگر عمل به این سیاست‌ها در بخش‌هایی در گرو اصلاح قانون آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی است. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی پس از ابلاغ این سیاست‌ها جهت اجرای آن طی برنامه بلندمدت اقدام به آسیب‌شناسی نظام قانونگذاری و قانون آیین‌نامه داخلی مجلس و ارائه راه‌حل کرده است. که در این خصوص پژوهش‌های متعددی در قالب‌های مختلف تهیه شده است. در این گزارش مروری بر آسیب‌های قانون آیین‌نامه داخلی به‌عنوان یک ابزار برای اداره و انجام وظایف نمایندگی خواهیم داشت. البته در این گزارش تنها به مواد مربوط به قانونگذاری پرداخته نشده است، بلکه از این فرصت استفاده شده و تمامی متن آیین‌نامه داخلی مورد بررسی قرار گرفته است.

خلاصه مدیریتی

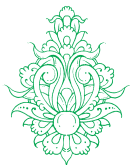

در بخش دوم تأکید شده که ابهام‌زایی متن آیین‌نامه یکی از آسیب‌ها است. نبود تفکیک مشخص میان مسئولیت‌ها و تفسیرپذیر بودن عبارات آیین‌نامه از مصادیق ابهامات این قانون در مقام اجراست. علاوه بر این، در بخش سوم «آشفستگی ساختاری اجزای مختلف»، «فقدان تصویر جامع ارتباطات درونی و بیرونی نظام مجلس» و «تکرارهای مکرر در مواد» از جمله عوامل ایجاد آسیب «شکل جزیره‌ای» فرایندهای مذکور در آیین‌نامه است.

«ضعف در فرایندها» چهارمین بخش از آسیب‌های مورد توجه در گزارش حاضر است. «عدم پیوستگی گام‌های یک فرایند»، «عدم حصول نتیجه با اتمام فرایند» و «نقض غرض از اجرای فرایند» از مهم‌ترین مصادیق ضعف در فرایندهای این قانون است.

قانون آیین‌نامه داخلی مجلس به‌عنوان یکی از اسناد حقوق اساسی به تنظیم روابط قوه مقننه با سایر قوا و هماهنگی داخلی این قوه می‌پردازد. چنین جایگاهی اهمیت پرداختن به آسیب‌شناسی این قانون را دوچندان می‌کند. رسالت این گزارش بیان مهم‌ترین آسیب‌های قانون آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی است.

در ابتدای بخش اول از کثرت تعداد طرح‌ها و عدم لایحه‌محوری یاد شده است. بدین صورت که امر قانونگذاری مجلس حتی المقدور باید لایحه‌محور عمل کند و از انباشت طرح‌های مصوب که قوانینی بی‌سرانجام را می‌پروراند پرهیز نماید. سپس به عدم قابلیت سنجش تصمیم‌های تقنینی و نظارتی اشاره شده است. برخی از تصمیم‌ها معیار سنجش کیفیت ندارد و در برخی دیگر، معیارهای بیان شده کافی نیستند.

مقدمه

در اجرای اصل های شصت و پنجم و شصت و ششم قانون اساسی، نخستین قانون آیین نامه داخلی مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۱۳۶۱/۰۳/۲۳ به تصویب رسید. آیین نامه داخلی کنونی مجلس در تاریخ ۱۳۷۸/۰۱/۱۸ به تصویب مجلس شورای اسلامی و در تاریخ ۱۳۷۹/۰۱/۲۰ به تأیید مجمع تشخیص مصلحت نظام رسید و تا این تاریخ، تغییرات متعددی از قبیل حذف، اصلاحیه، الحاقیه و استفسار به داشته است.

تجربه ده دوره مجلس شورای اسلامی و همچنین آنچه که از مجلس یازدهم گذشته نشان می دهد که آیین نامه موجود هم به لحاظ شکلی و هم به لحاظ محتوایی دارای اشکال های جدی و قابل توجه است؛ تا آنجا که این اشکال ها بر کیفیت کار مجالس، آثار قابل تأملی می گذارد و حتی گاه امکان رعایت مفاد آن در عمل میسر نمی شود و حالتی تشریفاتی به خود می گیرد. بازنگری در آیین نامه و اصلاح ایرادهای موجود از دغدغه های همیشگی نمایندگان در همه ادوار بوده است اما پژوهشی همه جانبه نگر که در بردارنده نظرات عاملان به آیین نامه، یعنی نمایندگان محترم مجلس، باشد شاید مهم ترین عنصری است که امکان فراغت از این دغدغه را فراهم می کند.

۱. آسیب های مشترک

۱-۱. لایحه محوری

رویکرد تقنینی آیین نامه، خود را به هنگام احصا و ترسیم فرایندها نشان می دهد. توجه ویژه آیین نامه به فرایندهای قانونگذاری و تلاش برای سهولت انجام آن و از طرفی عدم قوام و پختگی فرایندهای نظارتی منجر به هدایت نمایندگان به امر قانونگذاری و دوری ایشان از امر نظارت می شود؛ این موضوع به همراه سهولت فرایند ارائه طرح، موجبات افزایش طرح های پیشنهادی مجلس را فراهم می آورد. حال آنکه برخی از نمایندگان این موضوع را آسیب دانسته و بیان می کنند در امر قانونگذاری مجلس حتی المقدور باید لایحه محور عمل کند و از انباشت طرح های مصوب که قوانینی بی سرانجام را می پروراند، پرهیز نماید. از این رو به نظر می رسد از الزامات تحول آیین نامه، تحول در رویکرد و تعادل بین تقنین و نظارت و همچنین در قانونگذاری نیز از طرح محوری به لایحه محوری است.

مثال می توان به فقدان شاخص برای تشخیص شایستگی وزراء، سنجش گزارش عملکرد سالیانه رئیس جمهور و وزراء... اشاره کرد. امکان بررسی و سنجش عملکرد ارکان و اجزای مجلس شورای اسلامی مبتنی بر «شاخص های دقیق اعلامی» وجود ندارد.

در برخی از موارد مانند انتخاب اعضای کمیسیون های تخصصی که تا حدودی شاخص هایی وجود دارد به نظر می رسد شاخص های موجود بر طرف کننده دغدغه های نمایندگان به منظور بیشینه سازی شایسته گزینی نیست.

تهیه و بهینه سازی شاخص ها در تمامی حوزه ها از اقدام هایی است که می تواند جهشی بلند در بهبود آیین نامه و به تبع آن بهبود عملکرد مجلس شورای اسلامی پدید آورد.

۱-۲. شفافیت

شفافیت از دغدغه های پر تکرار نمایندگان بوده و هست. علاوه بر پررنگ بودن این دغدغه در سخنان نمایندگان، شفافیت به خواست همگانی مردم تبدیل شده است. شفافیت در فرآورده ها (مانند شفافیت آرائی که فرآورده فرایند تصمیم گیری است) و شفافیت در فرایندها مانند

۱-۳. سنجش پذیری

فقدان شاخص ها و سنجه های مناسب در جای جای آیین نامه از تصمیم گیری های قانونگذاری تا تصمیم گیری های نظارتی و حتی شکل گیری های ابتدایی مجلس و اجزای آن به چشم می خورد. برای

فرایندهای بررسی طرح‌ها و لوایح در کمیسیون‌ها می‌تواند به دو جهت

یاری‌بخش نمایندگان مجلس باشد. نخست آنکه می‌تواند مردم را در جریان استدلال‌های هر یک از نمایندگان موافق و مخالف گذاشته و موجب افزایش اطلاعات عموم مردم شده و آنها را در جریان تلاش‌های و کلایشان قرار دهد و از سوی دیگر، این نمای شیشه‌ای این امکان را به نخبگان و صاحب‌نظران می‌دهد که در صورت نیاز به بیان نقطه‌نظرات خود پرداخته و نمایندگان را در مسیر و کالتشان یاری نمایند. اگر چه شفافیت فراورده حائز اهمیت است، اما بی‌شک شفافیت

۴-۱. ظرفیت‌های پژوهشی

استفاده بیشتر از ظرفیت‌ها راهگشای بسیاری از بن‌بست‌های موجود است. برخی از نمایندگان بر ضرورت ارتقای ساز و کارهایی برای بهره‌مندی بیشتر از ظرفیت‌های درون مجلس مانند مرکز پژوهش‌ها تأکید دارند و ایجاد بسترهای قانونی لازم برای ایفای نقشی برجسته‌تر و گسترده‌تر در فرایندهای تقنینی و نظارتی را لازم می‌دانند.

۲. ابهام‌زایی

۲-۱. تفسیر پذیری

آیین‌نامه باید فصل‌الخطاب باشد. در آیین‌نامه کنونی مجلس، این کارکرد تا حد زیادی رنگ باخته است. با دقت در مواد گوناگون آیین‌نامه می‌توان مواردی را از این دست مشاهده کرد. تفسیر پذیری آیین‌نامه چه ناشی از عدم تعریف دقیق مفاهیم و بیان مصادیق باشد و چه از نبود ملاک و معیار نشئت‌گیرد می‌تواند منجر به حاکمیت سلاطین فرد یا افراد بر فرایندهای آیین‌نامه شده و در مقاطع گوناگون و حسب نظر افراد گوناگون، تفسیرها و کنش‌های گوناگونی را رقم بزند. برای مثال در بحث مربوط به تأیید اعتبارنامه نمایندگان، در ماده (۲۸) آیین‌نامه، اعتراض هر یک از نمایندگان (در صورتی که پیش‌تر در شورای نگهبان موضوع این اعتراض مطرح نشده باشد) با هر موضوع و محتوایی می‌تواند مستمسک تغییر خط بررسی اعتبارنامه در شعبه شود. در نمونه دیگر

طبق ماده (۱۹۴)، تشخیص وارد بودن یا نبودن اخطار مطرح شده از سوی نمایندگان، بر عهده رئیس جلسه است؛ حال آنکه هیچ معیاری برای این تصمیم‌ذکر نشده است و سلاطین و دیدگاه‌های فردی بر فرایند حاکم می‌شود.

۲-۲. ضعف در تبیین

در بسیاری از مواد کنشگرهای فرایندها به خوبی روشن نشده‌اند. مسئولیت‌ها به خوبی تفکیک و دسته‌بندی نشده‌اند و به دلیل قاعده پخش شدن مسئولیت، نمی‌توان از فرایند انتظار حصول نتیجه داشت. علاوه بر این موارد، اشکال دیگری که در این زمینه وارد است عدم تعریف دقیق برخی از مفاهیم و واژه‌ها است.

۳. شکل جزیره‌ای

۳-۱. آشفتگی ساختاری

آیین‌نامه کنونی از وجود ساختاری منسجم، منظم و یکپارچه چه قرار دهنده هر یک از مواد و عناصر و اجزا در بخش مربوط به خود باشد بی‌بهره است. با نگاهی اجمالی به آیین‌نامه می‌توان به پراکندگی تعاریف، پراکندگی فرایندها و قرارگیری عناصر ناهمگون در بخش‌های متعدد پی برد. چنانچه بخواهیم اشاره‌ای به قرارگیری فرایندها در بخش‌های نامرتب داشته باشیم می‌توانیم نگاهی به فرایند بررسی تخلفات یا سوءمدیریت (تبصره «۱» ماده (۴۵) آیین‌نامه) کنیم که اگر چه موضوعی نظارتی دارد، اما در فصل تشکیل مجلس و تشکیلات آن از باب کلیات مطرح شده است.

۳-۲. فقدان تصویر جامع و عدم شمولیت

علاوه بر اینکه آیین‌نامه کنونی نمی‌تواند منعکس‌کننده دقیق نقش مجلس در ارتباط با نظامات بیرونی باشد، نمی‌تواند تصویری جامع از ارتباطات درون سازمانی و زیرسیستم‌های خود نیز ارائه دهد. حدود و ثغور خواسته‌ها از ارکان مختلف به خوبی روشن نشده است؛ خواسته‌هایی که گاه و به صورت پراکنده به آنها اشاره می‌شود کاملاً حداقلی و فاقد پیش‌برندگی لازم است؛ در بسیاری از موارد حتی همان خواسته‌های محدود و کلی‌گویی‌ها نیز با اختیارات تفویض شده همخوانی نداشته و به عبارت دیگر به تناسب اختیارات و مسئولیت‌ها توجه نشده است. در وضعیت مطلوب، آیین‌نامه باید به هر یک از بخش‌ها و عناصر مجلس شورای اسلامی هویت مشخص مستقل با تکالیف معین که در نقش‌های

خسته کننده بودن موجب آشفتگی مطالب و بیانات آیین نامه می شود و افراد را گاه به اشتباه می اندازد و گاه از رجوع به آیین نامه دلزده می کند. شاید این آسیب ریشه در آشفتگی ساختاری داشته باشد که مراجعه کننده به آیین نامه را با مواردی که مکرراً به مناسبت ها و عدم مناسبت های مختلف بیان می شود آزرده می کند.

هدفمند در راستای تحقق مأموریت مجلس با نگاه به نقشه کلان کشور طراحی شده است و با اختیارات کافی در کنار پایش های مستمر و سنجش های مکرر ارائه دهد.

۳-۳. زوائد

از اشکالات دیگری که وجود دارد تکرارهای متمادی است که علاوه بر

۴. ضعف در فرایندها

۴-۱. پراکندگی گام ها

عدم پیوستگی منظم گام های یک فرایند در بخشی که به آن فرایند اشاره شده است از اشکال های مبرز آیین نامه کنونی است. برای فهم برخی از فرایندها باید نه یک بخش خاص که تمام آیین نامه را مطالعه کرد و حتی پس از مطالعه تمام آیین نامه نیز ممکن است تقدم و تأخرها به خوبی روشن نشده باشند. برای مثال می توان به فصل قانونگذاری از باب وظایف و اختیارات مجلس شورای اسلامی فصل گردش کار مجلس از باب کلیات اشاره کرد.

پراکندگی گام های یک فرایند به سردرگمی نمایندگان و حتی گاه به اشتباه افتادن ایشان منجر می شود. رعایت پیوستگی منسجم از شرایط اولیه برای تقویت فرایندهای آیین نامه است.

۴-۲. نقص

برخی از فرایندهای موجود دارای نقص هایی هستند که در مقاطع مختلف خود را نشان داده اند. فرایندهای فراوانی را در آیین نامه می توان یافت که دارای پایان باز هستند، مانند فرایند گزارش رئیس جمهور به مجلس که کاملاً جنبه تشریفاتی دارد. برخی دیگر از فرایندها نیز به همه احتمالات در تصمیم گیری ها توجه نکرده است که این موضوع گاه در اجرا خود را نشان می دهد.

در برخی از فرایندها به نحوه تعامل با دیگر سازمان ها، ضوابط، مقررات و زبان اداری آنها توجه نشده است از این جمله می توان به فرایند سؤال از رئیس جمهور در صورتی که منتج به ارسال موضوع به قوه قضائیه شود اشاره کرد.

۴-۳. غلط بودن

از دیگر اشکالاتی که در آیین نامه وجود دارد فرایندهای غلط است. در برخی از موارد، فرایندهای غلط و در برخی دیگر گام های غلط به چشم می خورد. برای مثال برخی از نمایندگان فرایند تصویب طرح ها و لوایح را به دلیل تقدم بررسی پیشنهادهای نمایندگان بر گزارش کمیسیون تخصصی دارای اشکال دانسته و بیان می کنند که ابتدا باید گزارش کمیسیون تخصصی به رأی گذاشته شود و در صورت عدم تصویب،

پیشنهادها بررسی گردد.

۴-۴. ناکارآمدی

ناکارآمدی فرایندها از مواردی است که بسیاری بر آن اشتراک نظر دارند. چنین به نظر می رسد که برخی از فرایندهای آیین نامه توانایی کافی برای تحقق هدف خود را ندارند. از جمله فرایندهای نظارتی، فرایند تذکر، سؤال و تحقیق و تفحص است.

۴-۵. نقض غرض

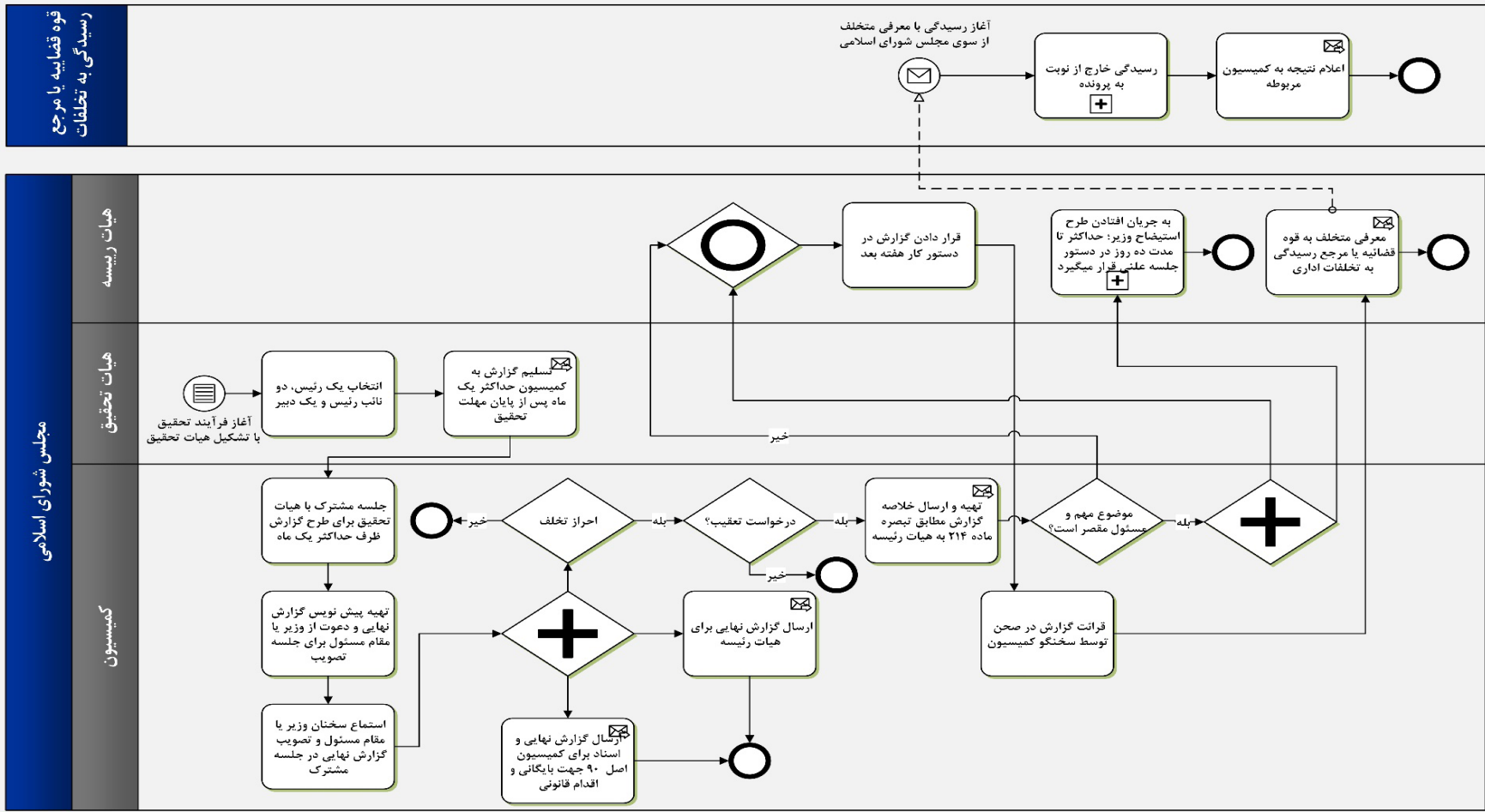
در آیین نامه مواردی مشاهده می شود که فرایند، هدف اولیه و فلسفه وجودی خود را نقض می کند. برای مثال می توان به فرایند تحقیق و تفحص، موضوع مواد (۲۱۲) تا (۲۱۵) اشاره کرد در جایی که در ماده (۲۱۴) آیین نامه تصریح می دارد که «در صورتی که در گزارش کمیسیون، تخلف احراز و درخواست تعقیب شود، متخلف توسط هیئت رئیسه مجلس حسب مورد به قوه قضائیه یا مرجع رسیدگی به تخلفات اداری معرفی می شود...» به نظر می رسد که قانون، احراز تخلف را جدای از درخواست تعقیب در نظر گرفته است و به محض احراز تخلف، لزوماً درخواست تعقیب صادر نمی شود حال آنکه این امر خلاف ماهیت و غرض تحقیق و تفحص است. برای دریافتی بهتر از فرایند تحقیق و تفحص، این فرایند را در دو بخش «تشکیل هیئت تحقیق» و «تحقیق» به گونه ترسیمی، مرور می کنیم.

۴-۶. مأموریت محوری

دومین اشکال، رویکرد اداره صرف است. آنچه که آیین نامه دنبال می کند صرفاً ناظر به روزمرگی های اداره امور است در صورتی که آنچه شایسته است مأموریت محور بودن مجلس، ناظر به مسائل اولویت دار کشور و تلاش برای برطرف ساختن آن مسائل است. چنین به نظر می رسد که در موارد متعددی مسئله اهم فدای مسئله مهم می شود. با عنایت به اشکال های طرح شده، تلاش برای تعدیل رویکردهای قانونگذاری و نظارتی و اداره صرف به مسئله محوری دارای اهمیت است.

شکل ۱. فرایند تحقیق و تفحص - تحقیق

- نماد پایان
- ⊕ نماد دروازه واکنشی یا همکاری (مسئولان انتظار برای انجام همه گام های پیشین برای گام بعدی)
- نماد فرآیندی
- (رقبن به گام بعدی یا حرکت از ورودی ها)
- ⊗ نماد تصمیم گیری (انتخاب یکی از دو مسیر)
- ⊕ نماد تصمیم گیری (واکنشی یک ورودی و چند گام خروجی همزمان)
- نماد آغاز فرآیند

نتیجه‌گیری و راهکارهای پیشنهادی

- ۱ شکل‌گیری رویکردی روشمند که خواهان اصلاحات بنیادی است،
- ۲ تفکیک اجزا و عناصر آیین‌نامه فعلی،
- ۳ ترسیم فرایندهای آیین‌نامه فعلی،
- ۴ طراحی محورهای مطلوبیت آیین‌نامه،
- ۵ طراحی ساختار آیین‌نامه براساس محورهای مطلوبیت،
- ۶ تنظیم پیش‌نویس آیین‌نامه،
- ۷ شبیه‌سازی آیین‌نامه در عمل و برطرف کردن نارسایی‌ها،
- ۸ تقدیم آیین‌نامه مطلوب به مجلس جهت اعلام وصول و بررسی در کمیسیون مربوط و در نهایت برای کسب رأی دوسوم نمایندگان.

آیین‌نامه نیازمند اصلاحاتی بنیادی و عمیق و نه تغییراتی روتینایی و نه چندان ثمربخش است. اگرچه پرداختن به اصلاحاتی که تاکنون برای بهبود آیین‌نامه صورت پذیرفته نیازمند پژوهشی جداگانه است، اما با گزارش حاضر نیز این امر به اثبات می‌رسد که اصلاحات گذشته چندان آیین‌نامه را به نقطه مطلوب خود نزدیک نساخته است؛ با وجود اصلاحاتی مداوم و مستمر هنوز هم برخی نمایندگان محترم از اشکالات عمده در آیین‌نامه و ضرورت اصلاح آن سخن می‌گویند.

محوریت آسیب‌هایی که برشمرده شد از نبود نگاهی منسجم و روشمند که قوام فرایندی آیین‌نامه را تضمین کند ناشی می‌شود. نگاهی که هدف‌جویی آیین‌نامه را با ابزارهایی مانند شفافیت، سنجش‌پذیری و استفاده از همه ظرفیت‌های نخبگانی تقویت نموده و با محوریت فرایندها، تناسب و مراودات اجزا و عناصر آیین‌نامه را به صورت منسجم، قابل رهگیری و پویا برای دستیابی به وحدت رویه‌ای کارآمد و اثربخش محقق سازد.

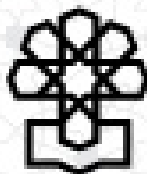
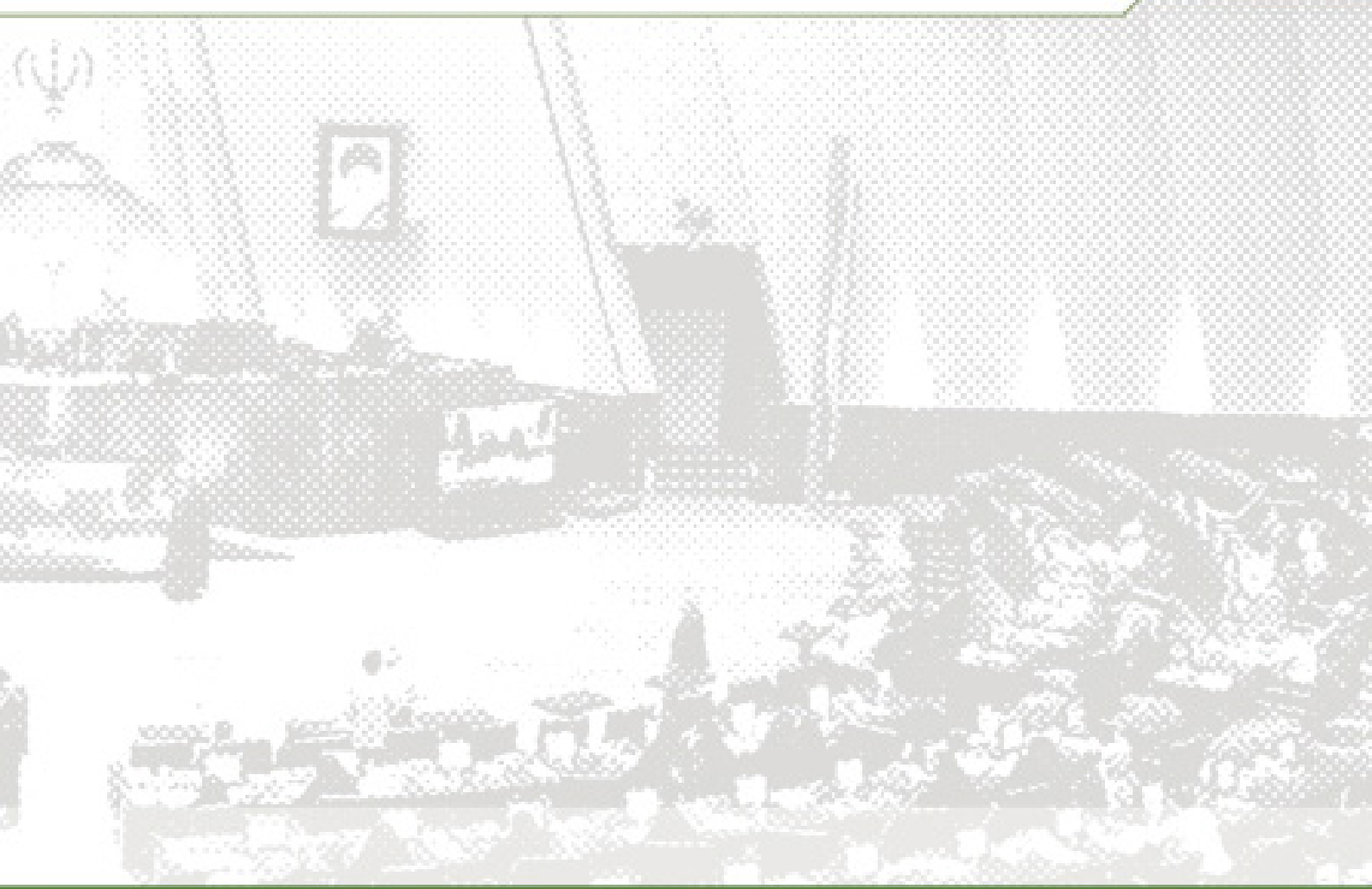
از این رو چنین برمی‌آید که اصلاح آیین‌نامه نیازمند گذر از مراحل زیر است:

منبع و مأخذ

قانون آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداری، روبروی بازار شاوران (ضلع جنوبی)، پلاک ۱۸۰۲

تلفن: ۰۲۱۸۸۳۰۰۰۰ | فکس: ۰۲۱۸۸۳۰۰۰۰۰ | پست الکترونیک: icir@icir.ac.ir

وبسایت: www.icir.ac.ir